

The legal system of the use of nuclear energy in military activities is not prohibited, emphasizing the AUKUS case

Hashem Zaferani¹, Saleh Rezaee Pishrobat²✉

Abstract

Field and Aims: International law, while prohibiting non-nuclear weapon states from acquiring nuclear weapons, has allowed them to use nuclear materials in non-prohibited military activities under certain conditions, and the International Atomic Energy Agency's safeguards against Exclude it. Following the conclusion of the AUKUS agreement between the US, England and Australia in September 2021, regarding the transfer of 12 military nuclear submarines by the first two governments to Australia (known as the AUKUS agreement), the issue of the possibility of excluding the Agency's protection from these activities has become an international concern. It was transformed and placed on the agenda of the Board of Governors of the Agency. Legally, what is the meaning of prohibited military activities and what are the legal bases and status as well as the conditions of benefiting from it in international law is a question that this article has investigated.

Method: This article is written in a descriptive-analytical way.

Finding and Conclusion: The findings of this research indicate that the existing international law allows non-nuclear weapon states to enjoy non-prohibited military applications of nuclear energy and exclude related activities from the protection of the Agency, but granting such A permission to these countries has caused a legal gap in the nuclear non-proliferation system and has caused international concerns.

Keywords: International Atomic Energy Agency, safeguards, AUKUS Treaty, non-prohibited nuclear energy military activity.

*Citation (APA): Zaferani, H.; Rezaee Pishrobat, S. (2024). The legal system of the use of nuclear energy in military activities is not prohibited, emphasizing the AUKUS case. *International Legal Research*, 17(63), 127-145.

1. PhD candidate in international law Tehran University, Tehran, Iran. Email: hzafarani2002@yahoo.com
2. Associate Professor, Research Institute of Nuclear Sciences and Technologies, Tehran, Iran. (Author). Email: salrez@1349.gmail.com

نظام حقوقی استفاده از انرژی هسته‌ای در فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده، با تأکید بر قضیه آکوس

هاشم زعفرانی^۱، صالح رضایی پیش رباط^۲ ✉

چکیده

زمینه و هدف: حقوق بین الملل، در عین حال که کشورهای غیر دارنده سلاح هسته‌ای را از دستیابی به سلاح هسته‌ای منع نموده، با رعایت شرایطی به آن‌ها اجازه داده است مواد هسته‌ای را در فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده استفاده نموده و اعمال پادمان آژانس بین‌المللی انرژی اتمی نسبت به آن را مستثنا نمایند. متعاقب انعقاد پیمان آکوس فی مابین آمریکا، انگلستان و استرالیا در سپتامبر ۲۰۲۱ مبنی بر انتقال ۱۲ فروند زیردریایی هسته‌ای نظامی از سوی دو دولت نخست به استرالیا (معروف به پیمان آکوس)، موضوع امکان مستثنا نمودن پادمان آژانس نسبت به این فعالیت‌ها به یک نگرانی بین‌المللی تبدیل گردیده و در دستور کار شورای حکام آژانس قرار گرفت. اینکه به لحاظ حقوقی فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده متضمن چه مفهومی بوده و مبانی و جایگاه حقوقی و همچنین، شرایط بهره‌مندی از آن در حقوق بین‌الملل به چه صورت می‌باشد، پرسشی است که مقاله حاضر به بررسی آن پرداخته است.

روش: این مقاله به روش توصیفی - تحلیلی نگارش یافته است.

یافته‌ها و نتایج: یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که حقوق بین‌الملل موجود با رعایت شرایطی، برخوردار از کشورهای غیر دارنده سلاح هسته‌ای از کاربردهای نظامی ممنوع نشده انرژی هسته‌ای و مستثنا نمودن فعالیت‌های مربوط به آن از شمول پادمان آژانس را اجازه داده؛ لیکن اعطای چنین اجازه‌ای به این کشورها خلاف حقوقی نظام منع گسترش هسته‌ای تلقی و نگرانی‌های بین‌المللی را موجب شده است.

کلیدواژه‌ها: آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، پادمان، پیمان آکوس، فعالیت نظامی ممنوع نشده انرژی هسته‌ای.

* استناددهی (APA): زعفرانی، هاشم؛ رضایی پیش رباط، صالح. (۱۴۰۳). نظام حقوقی استفاده از انرژی هسته‌ای در فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده، با تأکید بر قضیه آکوس. *تحقیقات حقوقی بین‌المللی*، ۱۷(۶۳)، ۱۴۵-۱۲۷.

۱. دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: hzafarani2002@yahoo.com
 ۲. دانشیار پژوهشگاه علوم و فنون هسته‌ای، تهران، ایران. (نویسنده مسئول). رایانامه: salrez@1349.gmail.com

مقدمه

انرژی هسته‌ای از جمله خارق‌العاده‌ترین کشفیات بشر در قرن بیستم به شمار می‌آید و امروزه، این انرژی در زمینه‌های مختلف دارای کاربرد می‌باشد (کلونین^۱، ۲۰۲۲: ۱). به لحاظ ماهیت، کاربردهای این انرژی به سه دسته کلی: کاربردهای صلح‌آمیز^۲، کاربردهای نظامی تسلیحاتی و کاربردهای نظامی ممنوع‌نشده^۳ قابل تقسیم می‌باشد و هر کدام از آن‌ها نظام حقوقی خاص خود را دارد. دسته اول، کاربردهای صلح‌آمیز انرژی هسته‌ای است که تولید برق از نیروگاه‌های هسته‌ای، تشخیص و درمان بیماری‌ها از جمله مصادیق آن‌هاست. حقوق بین‌الملل استفاده‌های صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای را جزء حقوق لاینفک^۴ و غیرقابل تبعیض تمام دولت‌ها دانسته و بر لزوم همکاری بین‌المللی دولت‌ها و نهادهای بین‌المللی ذی‌ربط در ترویج کاربردهای صلح‌آمیز انرژی هسته‌ای تأکید نموده است (جویئر^۵، ۲۰۱۳: ۲۸۸).

دسته دوم، کاربردهای تسلیحاتی انرژی هسته‌ای است که حقوق بین‌الملل آن را به نحو تبعیض‌آمیزی ممنوع نموده است. معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای^۶ (۱۹۶۸) که پایه‌گذار این نظام حقوقی تبعیض‌آمیز محسوب می‌شود (بیگگ زاده، ۱۳۷۵: ۲۶۹)، دولت‌های عضو را به دو دسته دارنده سلاح هسته‌ای (ایالات متحده آمریکا، اتحاد شوروی سابق، انگلستان، فرانسه و چین) و غیر دارنده سلاح هسته‌ای (سایر دولت‌ها) تقسیم نموده و تعهدات نابرابری برای آن‌ها مقرر کرده است. این معاهده دولت‌های غیر دارنده سلاح هسته‌ای را از دستیابی به این سلاح‌ها منع و آن‌ها را ملزم نموده موافقت‌نامه پادمان جامع دو جانبه‌ای را با آژانس بین‌المللی انرژی منعقد کرده و بر آن اساس، فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز خود را تحت نظارت و بازرسی آن قرار دهند (فلسفی، ۱۳۷۴: ۱۴). معاهده، چنین الزامی را برای دولت‌های دارنده سلاح هسته‌ای پیش‌بینی ننموده و صرفاً آن‌ها را متعهد نموده «با حسن‌نیت، مذاکرات میان خود به منظور متوقف ساختن هر چه زودتر مسابقه تسلیحات هسته‌ای و خلع سلاح هسته‌ای و انعقاد پیمان خلع سلاح عمومی و کامل، تحت کنترل شدید و مؤثر بین‌المللی را دنبال کنند» (کارلسون^۷، ۲۰۱۹: ۹). با وجود گذشت ۵۵ سال از زمان انعقاد معاهده و علیرغم تأکید و تصریح دیوان بین‌المللی دادگستری بر تعهد به نتیجه بودن این تعهد^۸ (رایت^۹، ۲۰۰۹: ۲۲۸)، دولت‌های دارنده سلاح هسته‌ای هنوز به این تعهد خود عمل ننموده و خلع سلاح هسته‌ای در جهان محقق نگردیده است.

1. Kelvin
2. Peaceful
3. Non proscribed military uses
4. Inalienable
5. Joyner
6. Treaty on the Non Proliferation of Nuclear Weapons
7. Carlson
8. Obligation of Result
9. Wright

سومین نوع کاربردهای انرژی هسته‌ای، کاربرد انرژی هسته‌ای در زمینه‌های نظامی ممنوع نشده^۱ ممنوع نشده^۱ است. این مفهوم نخستین بار در سال ۱۹۷۲ به وسیله سند الگوی ساختار و محتوای موافقت‌نامه‌های بین آژانس (بین‌المللی انرژی اتمی) و دولت‌های ملزم، در ارتباط با معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای^۲ (معروف به سند پادمان جامع یا پادمان ۱۵۳) به‌عنوان مفهوم جدید وارد ادبیات حقوق بین‌الملل هسته‌ای شد و نظام حقوقی خاصی راجع به آن شکل گرفت. این سند توسط آژانس بین‌المللی انرژی اتمی و با هدف متحدالشکل نمودن موافقت‌نامه‌های پادمان دوجانبه دولت‌های غیر دارنده سلاح هسته‌ای طرف معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای با آژانس بین‌المللی انرژی اتمی تهیه و تدوین شد (IAEA, 1998:14). تاکنون (۱۴۰۲) ۱۷۷ دولت غیر دارنده سلاح هسته‌ای عضو معاهده موافقت‌نامه پادمان جامع خود با آژانس را بر اساس مفاد این سند منعقد و به اجرا درآورده‌اند (IAEA, 2022:6).

پژوهش حاضر در نظر دارد نظام حقوقی کاربردهای نظامی ممنوع نشده انرژی هسته‌ای با تأکید بر پیمان آکوس^۳ را مورد بررسی قرار دهد. سالی که پژوهش حاضر در صدد بررسی و ارزیابی آن است که منظور از مفهوم «فعالیت نظامی ممنوع نشده» انرژی هسته‌ای چیست و جایگاه حقوقی آن در مقررات معاهدات جهانی عدم اشاعه هسته‌ای (اساسنامه آژانس بین‌المللی انرژی اتمی و معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای) چگونه می‌باشد؟ پادمان بین‌المللی مواد هسته‌ای مورد استفاده در فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده تابع چه نظام حقوقی بوده و متضمن چه اشکالات و خلأهای حقوقی می‌باشد؟ و نهایتاً، پیمان آکوس تا چه میزان با قواعد نظام حقوقی فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده انرژی هسته‌ای سازگار بوده و چه تأثیراتی می‌تواند بر چشم‌انداز آتی آن داشته باشد؟

۱. مفهوم فعالیت نظامی ممنوع نشده

اشاره شد که مفهوم کاربردهای انرژی هسته‌ای در فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده نخستین بار در سال ۱۹۷۲ و به وسیله سند الگوی ساختار و محتوای موافقت‌نامه‌های بین آژانس (بین‌المللی انرژی اتمی) و دولت‌های ملزم در ارتباط با معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای مورد تصریح قرار گرفته و وارد ادبیات حقوق بین‌الملل انرژی هسته‌ای شد (فیشر^۴، ۱۹۸۱: ۴۵). بند ۱۴ این سند با عنوان عدم اعمال پادمان نسبت به مواد هسته‌ای مورد استفاده در فعالیت‌های هسته‌ای غیر صلح‌آمیز^۵ اشعار داشته است: چنانچه دولتی حسب تشخیص و صلاح‌دید خود قصد نماید که از

1. Non Military proscribed

2. The Structure and Content of Agreements Between the Agency and States Required in Connection with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons

3. Aukus

4. Fischer

5. Non-application of Safeguards to Nuclear Material to be used in Non-Peaceful activities

از مواد هسته‌ای مشمول پادمان تحت این موافقت‌نامه در یک فعالیت هسته‌ای استفاده نماید که طبق این موافقت، پادمان در مورد آن اعمال نمی‌شود، ترتیبات زیر اعمال خواهد شد: الف) آن دولت آژانس [بین‌المللی انرژی اتمی] را از فعالیت مطلع کرده و به صراحت اعلام نماید که: (۱) استفاده از مواد هسته‌ای در «فعالیت نظامی ممنوع‌نشده» با تعهدی که... مغایر نخواهد بود. بند مذکور با پیشنهاد و اصرار برخی از کشورهای صنعتی اروپا (ایتالیا و سوئیس) که در آن زمان، ساخت پیش‌ران هسته‌ای نظامی را در دستور کار داشتند، در مقررات سند الگوی ساختار و محتوای موافقت‌نامه‌های بین آژانس (بین‌المللی انرژی اتمی) و دولت‌های ملزم در ارتباط با معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای گنجانده شد (دسجاردینز و رئوف، ۱۹۸۸: ۱۴). بند ۱۴ مفهوم فعالیت نظامی ممنوع‌نشده یا فعالیت‌های هسته‌ای غیرصلح‌آمیز را تعریف نکرده و مصادیق آن را مشخص نموده است که این را باید از کاستی‌های جدی این سند دانست که می‌تواند موجب اختلاف برداشت دولت‌ها از این مفهوم و بروز مشکلات در عمل شود. عدم ارائه تعریف حقوقی از مفاهیم کلیدی در معاهدات و موافقت‌نامه‌های بین‌المللی مربوط به منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای به مورد فعالیت نظامی ممنوع‌نشده محدود نمی‌شود و مفاهیم کلیدی دیگری مانند «اهداف نظامی» (مقرر در اساسنامه آژانس بین‌المللی انرژی اتمی) و «استفاده صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای» (اشاره و تأکید شده در اساسنامه آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای و دیگر معاهدات و اسناد بین‌المللی) نیز وجود دارد که در اسناد مربوطه تعریفی از آن‌ها ارائه نشده است. اینکه چرا این مفاهیم کلیدی در معاهدات بین‌المللی مربوطه تعریف نشده‌اند، دلایل مختلفی می‌تواند داشته باشد. روشن بودن و پویا و تحول‌پذیر بودن مفاهیم و عامدانه تعریف نمودن مفاهیم با هدف بهره‌برداری‌های غیرحقوقی از آن‌ها می‌تواند از جمله این دلایل باشد.

برخی از حقوقدانان و مفسران در مقام تشریح و تفسیر مقررات بند ۱۴ سند مذکور، بعضی از مصادیق کاربردهای نظامی ممنوع‌نشده انرژی هسته‌ای را بیان نموده‌اند که به کارگیری مواد هسته‌ای در مراکز تحقیقاتی و پزشکی نظامی، استفاده از اورانیوم ضعیف‌شده برای تولید گلوله‌ها و مهمات ضد زره توپ‌ها و تفنگ‌های جنگی و زره‌های دفاعی مثل زره تانک‌ها، ساخت نیروگاه هسته‌ای برای تأمین برق مراکز نظامی و تولید پیش‌ران‌های نظامی هسته‌ای از جمله آن‌هاست (رئوف، ۲۰۲۲: ۳). اسناد و مکاتبات بین دولت‌ها و آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در خصوص زیردریایی‌های هسته‌ای و قضیه آکوس نیز زیردریایی‌های هسته‌ای نظامی را از جمله مصادیق کاربردهای نظامی ممنوع‌نشده انرژی هسته‌ای مورد اشاره در بند ۱۴ سند پادمان ۱۵۳ دانسته‌اند

1. Desjardins & Rauf
2. Rauf

(راکوود^۱، ۲۰۱۷: ۵). برخی از صاحب نظران نیز با ابتنا به قواعد کلی حقوق و مفهوم مخالف مقررات بند ۱۴ سند مذکور اظهار داشته‌اند که منظور از فعالیت نظامی ممنوع نشده، هر نوع فعالیت نظامی است که حقوق بین الملل صریحاً آن‌ها را ممنوع اعلام نکرده است. دیدگاه اخیر با اصل لوتوس یا اباحه در حقوق بین الملل (رجوع شود به مطالب شماره ۲.۲) که بر اساس آن، هر عملی را که حقوق بین الملل آن را صریحاً ممنوع ننموده است، مجاز است، سازگار می‌باشد و می‌تواند در روشن شدن مصادیق فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده مفید واقع شود. علی‌ایحال، پیشگیری از بروز اشکالات در عمل و جلوگیری از تبدیل آن به تنش بین المللی ایجاب می‌کند که مفهوم یا مصادیق دقیق آن به روش حقوقی مقتضی تعریف و روشن شود.

۲. جایگاه مفهوم فعالیت‌های نظامی هسته‌ای ممنوع شده در معاهدات جهانی عدم اشاعه هسته‌ای

در این قسمت، جایگاه این مفهوم را از منظر مقررات اساسنامه آژانس بین‌المللی انرژی اتمی و معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای که مهم‌ترین معاهدات جهانی مربوط به منع اشاعه تسلیحات هسته‌ای محسوب می‌شوند، مورد بررسی و ارزیابی قرار می‌دهیم.

۱-۲. اساسنامه آژانس و فعالیت‌های هسته‌ای نظامی ممنوع نشده

اساسنامه آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در ۲۳ اکتبر ۱۹۵۶ منعقد و در ۲۹ جولای ۱۹۵۷ لازم‌الاجرا گردید. تاکنون (۱۴۰۲)، ۱۷۵ دولت به عضویت این سازمان بین‌المللی دولتی تخصصی درآمده است. اساسنامه دو هدف اصلی برای آژانس: توسعه کاربردهای صلح‌آمیز انرژی و فناوری هسته‌ای در سراسر جهان و پیشگیری از انحراف مواد و تجهیزات هسته‌ای برای پیشبرد اهداف نظامی پیش‌بینی کرده (فدایی، عسگرخانی، مرادی، ۱۳۹۹: ۵) و برای حصول به این هدف، مسئولیت‌هایی را برعهده آژانس گذاشته است که انتقال دانش و فناوری هسته‌ای صلح‌آمیز در قالب پروژه‌های همکاری و جلوگیری از انحراف این دانش و فناوری به اهداف نظامی از طریق اعمال نظارت و بازرسی از جمله مهم‌ترین آن‌هاست. اساسنامه، دولت‌های اطراف را ملزم نموده است که مواد و تجهیزات و کمک‌های هسته‌ای را که آژانس در قالب پروژه همکاری فنی در اختیار آن‌ها قرار می‌دهد، به اهداف نظامی منحرف نمایند (روهریج^۲، ۲۰۲۲: ۳).

اساسنامه آژانس به طور مشخص، مفهوم استفاده یا فعالیت هسته‌ای نظامی ممنوع نشده را مورد توجه قرار نداده و مقرراتی راجع به آن پیش‌بینی ننموده است. اساسنامه، استفاده‌های صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای را اجازه داده و انحراف این استفاده‌ها به مقاصد نظامی را منع کرده است. در

1. Rockwood
2. Roehrlich

خصوص جواز یا ممنوعیت کاربرد انرژی هسته‌ای در فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده از منظر مقررات اساسنامه آژانس، یک دیدگاه این است که از آنجائی که اساسنامه به صورت مطلق استفاده‌ای نظامی انرژی هسته‌ای یا استفاده از انرژی هسته‌ای برای اهداف نظامی را ممنوع نموده و در این زمینه گزینه‌ای مبنی بر جواز انجام فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده وجود ندارد، لذا بر اساس اصل اطلاق باید قائل به این شد که اساسنامه آژانس کاربرد انرژی هسته‌ای در فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده را منع نموده است. استدلال طرفداران این دیدگاه در این خصوص این است که در زمان تدوین مقررات اساسنامه آژانس، تدوین‌کنندگان اساسنامه به موضوع کاربردهای نظامی مختلف انرژی هسته‌ای (اعم از مجاز یا غیرمجاز) واقف بودند و اگر قصد آن‌ها ممنوعیت مطلق کاربردهای نظامی انرژی هسته‌ای نمی‌بود، می‌توانستند همانند برخی دیگر از معاهدات، آن را در مقررات اساسنامه مد نظر قرار داده و پیش‌بینی نمایند. معاهده قاره جنوبگان از جمله این معاهدات است که ضمن ممنوع اعلام کردن هر نوع اقدام با ماهیت نظامی در قطب جنوب، استفاده از اشخاص و تجهیزات نظامی برای انجام تحقیقات علمی را جزء اقدام با ماهیت نظامی ندانسته و از شمول ممنوعیت مقرر مستثنا نموده است (پیمان جنوبگان، ۱۹۸۵: ماده ۱۲). همین‌طور، کنوانسیون ایجاد کنترل امنیتی در زمینه انرژی هسته‌ای^۱ پس از ممنوع اعلام نمودن بکارگیری مواد و تجهیزات هسته‌ای برای اهداف نظامی، اهداف نظامی را تعریف نموده و آن را به سلاح هسته‌ای محدود می‌کند و سایر استفاده‌های نظامی از انرژی هسته‌ای را از شمول اهداف نظامی خارج می‌نماید (ماده ۱ و ۱۷). بر اساس این دیدگاه، باید قائل به این شد که از منظر اساسنامه آژانس، کاربرد انرژی هسته‌ای برای اهداف نظامی به صورت مطلق ممنوع بوده و استفاده از انرژی هسته‌ای برای مقاصد نظامی ممنوع نشده سازگار با مقررات آن نمی‌باشد (گورو^۲، ۱۹۶۹: ۴۹۸).

در مقابل، دیدگاه دیگری وجود دارد که معتقد است اساسنامه آژانس بین‌المللی انرژی هسته‌ای تمامی استفاده‌های نظامی انرژی هسته‌ای را ممنوع نکرده و مذاکرات تدوین اساسنامه (که بر اساس حقوق بین‌الملل معاهدات باید در تفسیر مقررات اساسنامه لحاظ شوند) نیز حاکی از آن است که قصد دولت‌های تدوین و تصویب‌کننده اساسنامه، ممنوع کردن استفاده‌های نظامی خاص انرژی هسته‌ای بوده است و در تأیید ادعای خود، به پیشنهاد برخی از کشورها در جریان تدوین اساسنامه اشاره می‌کنند. در جریان مذاکرات تدوین اساسنامه، نماینده فرانسه پیشنهاد کرد که از نظر دولت متبوع او، منظور از استفاده از انرژی هسته‌ای برای اهداف نظامی «انفجارات اتمی برای اهداف نظامی و سموم محصولات پرتوزا» می‌باشد (بکهوفر و استاین^۳، ۱۹۵۷: ۷۵۶). همین‌طور، نماینده هند در قالب پیشنهاد اظهار داشت که استفاده از انرژی هسته‌ای در صورتی هدف نظامی خواهد

1. Convention on the Establishment of a Security Control in the Field of Nuclear Energy, 1959

2. Gorge

3. Bechhoefer & Stein

داشت که به تولید، آزمایش و کاربرد سلاح‌های هسته‌ای و یا رادیولوژیک منتج گردد (سکر^۱، ۱۹۹۳: ۳۵۲). مطابق این دیدگاه، کاربرد انرژی هسته‌ای در فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده مغایر با مقررات اساسنامه تلقی نمی‌شود. در خصوص دیدگاه اخیر باید گفت که هرچند که بر اساس مقررات حقوق بین‌الملل معاهدات در تفسیر و روشن نمودن الفاظ و عبارات یک معاهده، رجوع به مذاکرات تدوین آن معاهده به‌عنوان یک ابزار معتبر پذیرفته شده است، اما در موضوع حاضر به نظر نمی‌آید اظهارات فوق‌الذکر نمایندگان فرانسه و هند بتواند دلیلی بر ممنوع نبودن تمامی کاربردهای نظامی انرژی هسته‌ای بر اساس اساسنامه تلقی شود؛ زیرا کنفرانس تدوین اساسنامه در نهایت، پیشنهادهای مطرحه توسط دو کشور مذکور را تصویب ننمود. رد این پیشنهادات می‌تواند دلالت بر این امر نماید که قصد تدوین کنندگان اساسنامه نیز ممنوع نمودن تمامی کاربردهای نظامی انرژی هسته‌ای بوده است. شایان ذکر است که ممنوعیت کاربرد انرژی هسته‌ای برای اهداف نظامی مقرر در اساسنامه محدود به کاربردهایی است که به واسطه پروژه‌های آژانس فراهم آمده و موارد غیر آن را شامل نمی‌شود. دولت‌های عضو آژانس متعهدند مواد و تجهیزاتی را که در قالب پروژه‌های آژانس برای آن‌ها فراهم آمده است، به اهداف نظامی منحرف نمایند و در غیر این مورد، چنین تعهدی برای این دولت وجود ندارد.

۲-۲. معاهده منع گسترش تسلیحات هسته‌ای و فعالیت‌های نظامی هسته‌ای ممنوع نشده

معاهده منع گسترش تسلیحات هسته‌ای در ۱ جولای سال ۱۹۶۸ منعقد، ۵ مارس ۱۹۷۰ لازم‌الاجرا و در سال ۱۹۹۵ تمدید نامحدود شد. تاکنون (۱۴۰۲)، ۱۹۰ دولت به عضویت این معاهده درآمده‌اند. این معاهده که سنگ بنای اصلی نظام عدم اشاعه هسته‌ای در جهان محسوب می‌شود، دولت‌ها را به دو دسته دارنده و غیردارنده سلاح هسته‌ای تقسیم نموده است. بر اساس معاهده، دولت‌های دارنده سلاح هسته‌ای متعهد شده‌اند از انتقال مستقیم یا غیرمستقیم سلاح یا دیگر ادوات انفجاری هسته‌ای به هر دریافت‌کننده‌ای (اعم از دولت‌ها یا سایر اشخاص) امتناع نموده و کنترل این سلاح‌ها و ادوات را در اختیار دیگران قرار ندهند. همچنین، این دولت‌ها ملزم شده‌اند که دولت‌های غیردارنده سلاح هسته‌ای را در تولید یا تحصیل سلاح یا دیگر ادوات هسته‌ای یا در کنترل بر چنین سلاح‌ها یا ادواتی کمک، تشویق یا ترغیب نمایند. دولت‌های فاقد سلاح هسته‌ای نیز پذیرفته‌اند که این سلاح‌ها و ادوات را از هر انتقال‌دهنده‌ای (اعم از دولت یا اشخاص دیگر) دریافت ننموده یا کنترل آنها را متقبل نشوند. همین‌طور، به صورت مستقیم یا غیرمستقیم سلاح یا دیگر ادوات هسته‌ای انفجاری را نساخته یا به نحو دیگری تحصیل نمایند و کمک برای ساخت این سلاح‌ها و ادوات دریافت ننموده یا درصدد دریافت آن برنمایند (بابایی، ۱۳۹۴: ۳۸). معاهده

1. Szacz

برای تضمین اجرای تعهدات دولت‌های غیر دارنده سلاح هسته‌ای سازوکاری نظارتی پیش‌بینی و برای این منظور، آن‌ها را ملزم نموده موافقت‌نامه‌ای با آژانس بین‌المللی انرژی اتمی امضا نموده و بر اساس آن مواد چشمه و شکافت‌پذیر ویژه تولید، فراوری یا استفاده‌شده خود در داخل یا خارج تأسیسات واقع در قلمرو، یا تحت صلاحیت یا کنترل خود را تحت پادمان قرار دهند (سلیمان^۱، ۲۰۰۸: ۲۱۶-۲۱۴). معاهده سازوکار مشابهی برای نظارت بر اعمال تعهدات دولت‌های دارنده سلاح هسته‌ای مقرر نموده است.

برخلاف اساسنامه آژانس که انحراف مواد هسته‌ای (در قالب پروژه) به اهداف نظامی را ممنوع نموده، معاهده منع گسترش تسلیحات هسته‌ای انحراف مواد و تجهیزات هسته‌ای به ساخت و تولید تسلیحات و ادوات انفجاری هسته‌ای را منع کرده است. در خصوص ممنوعیت یا جواز استفاده‌های نظامی ممنوع از انرژی هسته‌ای نیز این معاهده سکوت اختیار کرده و مقررات خاصی پیش‌بینی نموده است. در چنین وضعیتی، بر اساس اصل لوتوس^۲ یا اباحه در حقوق بین‌الملل (هرتوژن^۳، ۲۰۱۶: ۹۰۲)، باید قائل به این شد که از آنجایی که معاهده حکم صریحی مبنی بر ممنوعیت کاربرد انرژی هسته‌ای غیر از ساخت سلاح و ادوات انفجاری هسته‌ای ندارد، سایر کاربردهای نظامی انرژی هسته‌ای ممنوع نبوده و سازگار با مقررات معاهده می‌باشد. بیانیه مارس ۱۹۶۸ ایالات متحده آمریکا، که اتحاد شوروی سابق و تقریباً سایر کشورها نیز آن را به‌طور ضمنی تأیید نموده‌اند نیز حاکی از آن است که معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای صرفاً کاربرد تسلیحاتی انرژی هسته‌ای را منع کرده و سایر کاربردهای نظامی انرژی هسته‌ای را ممنوع نمی‌کند. آمریکا در بیانیه مذکور اعلام کرد که استفاده از انرژی هسته‌ای برای پیش‌ران هسته‌ای کشتی‌ها و زیردریایی‌های نظامی، تولید سلاح یا ادوات انفجاری هسته‌ای محسوب نشده و مغایر با مقررات و معاهده منع گسترش تسلیحات هسته‌ای تلقی نمی‌شود (ویلریچ^۴، ۱۹۶۹: ۶۸-۹).

ظاهراً، مقررات معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای با مقررات اساسنامه در خصوص جواز یا ممنوعیت استفاده‌های نظامی ممنوع‌نشده از انرژی هسته‌ای یکسان نمی‌باشد و در این مورد، بین آن دو تعارض وجود دارد؛ در حالیکه اساسنامه بکارگیری انرژی هسته‌ای برای تمام مقاصد نظامی را ممنوع نموده، معاهده استفاده از انرژی هسته‌ای را فقط برای تولید سلاح و ادوات انفجاری هسته‌ای منع کرده و به‌کارگیری آن در سایر زمینه‌های نظامی را اجازه داده است. بر اساس قواعد حقوق معاهدات در چنین مواردی، باید قائل به این شد که در خصوص این موضوع در روابط میان دولت‌هایی که طرف هر دو معاهده (اساسنامه آژانس و معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای) هستند، مقررات اساسنامه تا آنجایی اعتبار خواهد داشت که با مقررات معاهده مغایر نباشد (ماده

1. Suleman
2. Principle of Lotus
3. Hertogen
4. Willrich

۳۰ کنوانسیون). در شرایط فعلی، به غیر دو کشور هند و پاکستان و رژیم اسرائیل، تمامی کشورهای عضو اساسنامه آژانس طرف معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای نیز می‌باشند.

۳. پادمان مواد هسته‌ای مورد استفاده در فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده

همانطور که پیش از این نیز اشاره شد، بند ۱۴ سند ۱۵۳ این اجازه و امکان را به کشورهای فاقد سلاح هسته‌ای داده است که مواد هسته‌ای مورد استفاده در فعالیت‌های غیر صلح‌آمیز هسته‌ای یا فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده را با رعایت شرایطی از شمول پادمان آژانس بین‌المللی انرژی اتمی استثناء نمایند. فلسفه امکان مستثنانمودن مواد هسته‌ای مورد استفاده در فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده، حمایت از اسرار و اطلاعات طبقه‌بندی شده نظامی و دفاعی کشورها بوده است (کارلسون^۱، ۲۰۲۱: ۲). برخی از صاحب‌نظران بر این نظرند که حتی اگر موافقت‌نامه‌های پادمان جامع این استثناء را پیش‌بینی هم نمی‌کرد، آژانس بر اساس اساسنامه خود نمی‌توانست نسبت به مواد هسته‌ای مورد استفاده در فعالیت‌های نظامی اعمال پادمان نماید؛ زیرا اساسنامه به آژانس مسئولیت و اجازه داده است که انحراف مواد و تجهیزات هسته‌ای مورد استفاده در فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز را به اهداف نظامی مانع شود و صلاحیت تسری پادمان خود به مواد هسته‌ای مورد استفاده در فعالیت‌های نظامی مجاز را ندارد و اگر این تسری را انجام دهد، آژانس به توسعه فعالیت‌های نظامی هسته‌ای کمک نموده و اهداف و مقررات اساسنامه را نقض کرده است (رئوف^۲، ۲۰۲۲: ۱۶). این برداشت و استدلال، صحیح به نظر نمی‌رسد و اعطای اجازه به دولت‌های فاقد سلاح هسته‌ای به مستثنانمودن مواد هسته‌ای مورد استفاده در فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده از شمول پادمان آژانس مانع از آن نیست که دولت‌ها به صلاح‌دید خود، پادمان آژانس را نسبت به مواد هسته‌ای مورد استفاده در فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده بپذیرند. ماده ۱۳ موافقت‌نامه چهارجانبه ۱۳ دسامبر ۱۹۹۱ بین جمهوری آرژانتین، جمهوری فدراتیو برزیل، آژانس آرژانتینی - برزیلی برای حسابرسی و کنترل مواد هسته‌ای و آژانس بین‌المللی انرژی اتمی برای اعمال پادمان^۳ امکان استثناسازدن مواد هسته‌ای مورد استفاده در فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده را کنار گذاشته و بجای آن، اعمال «ترتیبات خاص» را پیش‌بینی نموده است (راکوود^۴، ۲۰۱۷: ۴).

در وضعیت فعلی، همان‌طور که برخی از صاحب‌نظران عنوان کرده‌اند، اعطای اجازه به دولت‌های غیر دارنده سلاح هسته‌ای برای مستثنانمودن مواد هسته‌ای مورد استفاده در فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده از شمول پادمان آژانس نقص، خلأ و گریزگاه^۵ جدی نظام عدم اشاعه

1. Carlson

2. Rauf

3. Agreement of 13 December 1991 Between the Republic of Argentina, the Federative Republic of Brazil, the Brazilian-Argentine Agency for Accounting and Control of Nuclear Materials and the International Atomic Energy Agency for the Application of Safeguards

4. Rockwood

5. Loop hole

سلاح‌های هسته‌ای محسوب شده و همسو با هدف معاهده منع گسترش - که جلوگیری از تولید و اشاعه سلاح‌های هسته‌ای است - نمی‌باشد و می‌تواند موجبات اشاعه سلاح‌های هسته‌ای و نقض اهداف معاهده را فراهم آورد (راکوود^۱، ۲۰۲۲: ۳ و شیا^۲، ۲۰۱۷: ۴).

بند ۱۴ سند پادمان ۱۵۳ شرایط مستثنانمودن مواد هسته‌ای مورد استفاده در فعالیت‌های نظامی ممنوع‌نشده از شمول پادمان آژانس را این‌گونه بیان نموده است:

«چنانچه دولتی [غیر دارنده سلاح هسته‌ای] بنا به صلاحدید خود قصد داشته باشد از مواد هسته‌ای که طبق موافقت‌نامه مشمول پادمان می‌گردند، در یک فعالیت هسته‌ای، خارج از شمول اعمال پادمان طبق این موافقت‌نامه استفاده نماید، مقررات زیر اعمال خواهد شد:

الف) دولت باید آن فعالیت را به آژانس اطلاع داده و موارد زیر را روشن نماید:

۱. استفاده از مواد هسته‌ای در یک فعالیت نظامی غیرممنوع، با تعهدی که دولت ممکن است تقبل کرده باشد تا بر اساس آن، پادمان آژانس اعمال گردد تا چنین موادی فقط در فعالیت‌های صلح‌آمیز هسته‌ای استفاده شوند، منافات نخواهد داشت؛

۲. طی مدت عدم اجرای پادمان، مواد هسته‌ای برای تولید سلاح‌های هسته‌ای یا سایر ادوات انفجاری هسته‌ای به کار گرفته نخواهد شد؛

ب) دولت و آژانس باید ترتیبی را اتخاذ نمایند که پادمان تعیین شده در این موافقت‌نامه فقط در مدتی که مواد هسته‌ای در چنین فعالیتی به کار می‌رود، اعمال نشود؛ در این هماهنگی باید تا حد ممکن، مدت یا شرایطی که در خلال آن پادمان اجرا نخواهد شد، تعیین گردد. در هر صورت، به محض ورود مجدد مواد هسته‌ای در کاربردهای صلح‌جویانه، دوباره پادمان مقرر در این موافقت‌نامه اعمال خواهد شد. ترکیبات و مقدار کل این‌گونه مواد خارج از شمول پادمان در دولت و هرگونه صدور آن باید به آژانس اطلاع داده شود؛ و

ج) هرگونه ترتیب اتخاذ شده باید با توافق آژانس صورت پذیرد. چنین توافقی باید در سریع‌ترین زمان ممکن به عمل آید و فقط به موضوعاتی از قبیل مقررات موقت و اجرایی و روش ارائه گزارش مرتبط بوده، ولی شامل هیچ‌گونه تأیید فعالیت‌های نظامی و یا دست‌یابی به اطلاعات طبقه‌بندی شده و یا استفاده از مواد هسته‌ای در این‌گونه فعالیت‌ها نمی‌باشد.»

بر اساس مقررات بند مذکور، تعهد به اعلام یا اطلاع فعالیت به آژانس بین‌المللی انرژی اتمی از جمله این شرایط است. دولت مربوطه به هنگام اطلاع فعالیت به آژانس اولاً، باید روشن و تصریح نماید که چنانچه متعهد شده که از ماده هسته‌ای مشمول پادمان آژانس صرفاً استفاده صلح‌آمیز نماید، باید به این تعهد خود پایبند باقی مانده و آن ماده را از شمول پادمان مستثنا ننموده

1. Carlson
2. Shea

و در فعالیت نظامی ممنوع نشده بکار نگیرد؛ به عنوان مثال، اگر دولتی در قالب پروژه همکاری فنی، مواد و تجهیزات هسته‌ای از آژانس دریافت نموده و متعهد شده این مواد را تحت پادمان آژانس قرار دهد و از آن استفاده صرفاً صلح‌آمیز نماید، این دولت باید به این تعهد خود پایبند باقی بماند و مواد این پروژه را در فعالیت نظامی ممنوع نشده بکار نگیرد و بر اساس ماده ۱۴، آن را از شمول پادمان آژانس مستثنا ننماید.

شرط دوم این است که دولت مربوطه و آژانس طی توافقنامه‌ای، چگونگی و مدت‌زمانی که پادمان در مورد مواد مورد نظر اعمال نمی‌شود را مشخص نمایند. موضوع این توافق، عدم اعمال پادمان است؛ لیکن، در مقررات آن باید اطلاع‌ترکیبات و مقدار کل مواد خارج از شمول پادمان و هرگونه صدور آن به آژانس را پیش‌بینی نماید. این توافق باید در سریع‌ترین زمان ممکن به عمل آید و فقط به موضوعاتی از قبیل ترتیبات شکلی، زمان عدم اعمال پادمان و روش ارائه گزارش در این زمینه بپردازد و نمی‌تواند تائید اطلاعات طبقه‌بندی شده فعالیت نظامی ممنوع نشده یا مواد مورد استفاده در این فعالیت را شامل شود و دولت مربوطه را ملزم به ارائه اطلاعات طبقه‌بندی شده مربوط به فعالیت نظامی نماید (رئوف^۱، ۱۹۸۸: ۱۶). همچنین، این توافق نمی‌تواند اصل بکارگیری مواد هسته‌ای در فعالیت نظامی ممنوع نشده را به موافقت آژانس منوط کند. سند پادمان ۱۵۳ مشخص نموده است که کدام رکن آژانس صلاحیت انعقاد این توافق با دولت را دارد. رویه آژانس حاکی از آن است که توافق دولت مربوط با مدیرکل کافی نبوده و در این زمینه تصویب نهایی شورای حکام نیز لازم است (کارلسون^۲، ۲۰۲۱: ۲). در این خصوص، در سال ۱۹۷۸، دولت استرالیا طی نامه‌ای از مدیرکل وقت آژانس سؤال کرد که آیا توافق فی‌مابین کشور و آژانس در خصوص عدم اعمال پادمان نسبت به فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده هسته‌ای مستلزم تصویب شورای حکام نیز می‌باشد یا نه که مدیرکل پاسخ داد هرگونه ترتیبات مورد توافق در این خصوص باید به اطلاع شورای حکام رسیده و به تصویب آن نیز برسد. مقررات قسمت ب بند ۱۴ سند ۱۵۳ تصریح نموده است که چنانچه دولت مربوطه بخواهد مواد مورد استفاده در فعالیت نظامی ممنوع نشده را به خارج صادر کند، آن را باید به آژانس گزارش نماید. آن مقررات همچنین تصریح نموده است که به محض اینکه مواد هسته‌ای مورد استفاده در فعالیت‌های نظامی ممنوع شده به مصارف صلح‌جویانه برگردند، پادمان در مورد آن اعمال خواهد شد (راکوود^۳، ۲۰۱۷: ۱۰). تاکنون، هیچ کشوری توافقی با آژانس بر اساس ماده ۱۴ موافقت‌نامه‌های پادمان جامع منعقد ننموده است.

1. Rauf
2. Carlson
3. Rockwood

در ۳۰ مارس ۱۹۷۸، دولت استرالیا طی نامه‌ای این سؤال را از مدیرکل وقت آژانس پرسید که اگر دولتی بدون رعایت تشریفات مقرر در ماده ۱۴ موافقت‌نامه پادمان جامع اقدام به استفاده ماده هسته‌ای در فعالیت نظامی ممنوع نشده نماید، آیا شورای حکام آژانس می‌تواند این عمل این دولت را نقض تعهدات پادمانی آن دولت تلقی کرده و موضوع را به شورای امنیت سازمان ملل گزارش نماید؟ مدیرکل در ۱۷ آوریل ۱۹۷۸ به این سؤال پاسخ مثبت داد (رتوف^۱، ۲۰۲۲: ۴)؛ اما این پاسخ او به نظر صحیح نمی‌رسد و سازگار با مقررات بند ۱۹ سند ۱۵۳ نمی‌باشد. بر اساس این بند، شورای حکام در صورتی می‌تواند عمل دولتی را به شورای امنیت گزارش نماید که نتواند عدم انحراف^۲ مواد هسته‌ای تحت پادمان آن دولت به سلاح یا ادوات انفجاری هسته‌ای را راستی‌آزمایی نماید.^۳ هرچند که دولتی که بدون رعایت تشریفات ماده ۱۴ ماده هسته‌ای را در فعالیت‌های ممنوع نشده نظامی مورد استفاده قرار داده، مرتکب نقض تعهدات خود بر اساس موافقت‌نامه می‌شود، اما این نقض از مصادیق همان نقض تعهدی نمی‌باشد که ماده ۱۹ موافقت‌نامه مقرر کرده است. موضوع ماده ۱۹، عدم انحراف مواد هسته‌ای مشمول پادمان مورد استفاده در فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز به سلاح و ادوات انفجاری هسته‌ای است؛ در حالیکه مواد هسته‌ای موضوع ماده ۱۴، مواد معاف از پادمان و مورد استفاده در فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده است. در این مورد، صرفاً می‌توان مسئولیت بین‌المللی دولت متخلف را مطرح کرده و در این ارتباط اقدام حقوقی علیه آن انجام داد.

۴. قضیه آکوس

آکوس پیمان سه‌جانبه‌ای است که در سپتامبر ۲۰۲۱ فی مابین استرالیا، ایالات متحده آمریکا و انگلستان منعقد گردید. به موجب این پیمان، آمریکا و انگلیس توافق کردند که تجهیز و دستیابی استرالیا به ۱۲ فروند زیردریایی نظامی هسته‌ای را فراهم آورند. سوخت این زیردریایی‌ها اورانیوم با غنای بالا (بیشتر از ۹۰ درصد) خواهد بود (رکسها^۴، ۲۰۲۲: ۳-۶۲). همان‌طور که در قسمت بالا اشاره شد، زیردریایی‌های هسته‌ای نظامی از جمله مصادیق به کارگیری مواد هسته‌ای در فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده محسوب می‌شود. از این رو، پرداختن به این موضوع می‌تواند بیشتر و بهتر به روشن شدن منزلت فعلی نظام حقوقی کاربردهای انرژی هسته‌ای در فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده کمک نماید.

1. Rauf

2. Non Diversion

3. Para19.If the Board, upon examination of relevant information reported to it by the Director General, finds that the Agency is not able to verify that there has been no diversion of nuclear material required to be safeguarded under this Agreement, to nuclear weapons or other nuclear explosive devices, it may make the reports provided for in paragraph C of Article XII of the Statute of the Agency...

4. Rexha

دستیابی استرالیا به زیردریایی‌های هسته‌ای نظامی بر اساس پیمان آکوس با واکنش برخی کشورها مواجه شد. فلیپین، ژاپن، سنگاپور و تایوان از انعقاد این پیمان استقبال کرده و تأثیر آن را در تقویت منطقه شرق و جنوب شرق آسیا مثبت ارزیابی نمودند؛ اما مالزی، اندونزی، کره شمالی، روسیه و چین آکوس را تهدیدکننده نظام عدم اشاعه هسته‌ای و امنیت منطقه جنوب شرق آسیا و اقیانوس آرام دانستند (لی^۱، ۲۰۲۲: ۲۸۰-۲۷۱).

چین سرسخت‌ترین مخالف انتقال زیردریایی هسته‌ای نظامی به استرالیا می‌باشد. این کشور توافق امریکا و انگلستان برای انتقال زیردریایی هسته‌ای به استرالیا را نقض اساسنامه آژانس بین‌المللی انرژی اتمی و معاهده منع گسترش تسلیحات هسته‌ای می‌داند. در این خصوص، استدلال چین این است که اساسنامه آژانس به صورت مطلق تمامی استفاده‌های نظامی انرژی هسته‌ای، از جمله استفاده آن برای زیردریایی‌های هسته‌ای نظامی را ممنوع اعلام کرده است. از نظر چین، آکوس نقض مفاد و اهداف معاهده منع گسترش نیز محسوب می‌شود. هدف این معاهده، جلوگیری از دستیابی دولت‌های غیر دارنده سلاح هسته‌ای به سلاح هسته‌ای است. امریکا و انگلیس از طریق انتقال زیردریایی هسته‌ای به استرالیا، که سوخت هسته‌ای آن را اورانیوم با غنای بالا تشکیل خواهد داد و این سوخت قابلیت بکارگیری برای ساخت سلاح هسته‌ای را دارد، تعهدات خود بر اساس معاهده مبنی بر عدم کمک به کشورهای فاقد سلاح هسته‌ای برای دستیابی به سلاح هسته‌ای را نقض نموده و به اشاعه سلاح‌های هسته‌ای کمک خواهند کرد. استرالیا نیز با دریافت چنین موادی موجبات نقض تعهدات خود بر اساس معاهده مبنی بر امتناع از ساخت یا دستیابی به سلاح هسته‌ای فراهم می‌آورد.^۲ کشورهای عضو پیمان آکوس این ادعاهای حقوقی چین را رد کرده و انتقال زیردریایی‌های هسته‌ای نظامی به استرالیا را سازگار با مقررات معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای و موافقت‌نامه پادمان جامع استرالیا - آژانس می‌دانند (رئوف^۳، ۲۰۲۲: ۴).

موضوع آکوس در دهمین کنفرانس بازنگری معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای که در اوت ۲۰۲۲ برگزار شد، مورد بحث و بررسی قرار گرفت. در این اجلاس، نماینده امریکا اعلام کرد که زیردریایی‌های هسته‌ای، سلاح هسته‌ای نبوده و انتقال آن خلاف معاهده نمی‌باشد.^۴ همین‌طور، طرف‌های پیمان آکوس اعلام کردند: «انتقال زیردریایی‌های هسته‌ای نظامی به استرالیا موافق با مقررات معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای و موافقت‌نامه پادمان جامع استرالیا و آژانس بین‌المللی انرژی اتمی است. این موافقت‌نامه فعالیت‌های مربوط به زیردریایی‌های هسته‌ای را ممنوع نمی‌کند. نماینده چین نیز در این کنفرانس اعلام کرد: «آکوس صلح و ثبات منطقه‌ای را

1. Li

2. IAEA /INFCIRC, 1034,2022:2-3

3. RAUF

4. United States Secretary Sates statement,2022:4

تضعیف می‌کند و موضوع آن در تضاد با هدف معاهده منع گسترش تسلیحات هسته‌ای است. چین نگرانی عمیق و مخالفت شدید خود را با این همکاری ابراز می‌کند. همکاری سه‌جانبه در مورد زیردریایی‌های هسته‌ای اولین واقعه‌ای است که در آن، راکتورهای پیش‌ران هسته‌ای دریایی با اورانیوم بسیار غنی شده و با درجه تسلیحاتی از کشورهای دارای سلاح هسته‌ای به کشور غیر دارنده سلاح هسته‌ای منتقل می‌شود. سوخت این راکتورها نمی‌تواند تحت سیستم پادمان فعلی آژانس قرار گیرند و هیچ تضمینی وجود ندارد که این سوخت توسط استرالیا به سمت تولید سلاح‌های هسته‌ای منحرف نشود.

موضوع پادمان راکتورهای هسته‌ای دریایی و مواد هسته‌ای مرتبط با آن‌ها در یک کشور فاقد سلاح هسته‌ای، ارتباط مستقیمی با یکپارچگی و اثربخشی معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای دارد و بنابراین، با منافع همه کشورهای عضو آژانس ارتباط نزدیک دارد. منطقی است که همه کشورهای عضو آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در بحث مربوط به این موضوع شرکت کنند تا راه‌حلی قابل قبول را پیدا نمایند.^۱

اختلافات جدی میان روسیه و کشورهای غربی مانع از به نتیجه رسیدن دهمین کنفرانس بازنگاری معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای و صدور اعلامیه پایانی توسط آن شد. با این وجود، مقررات بند ۳۶ پیش‌نویس تصویب‌نشده بیانیه ۲۵ اوت کنفرانس موضوع انتقال زیردریایی‌های هسته‌ای نظامی را مورد توجه قرار داده و بر اتخاذ ترتیباتی مبنی بر اطمینان از عدم استفاده از چنین مواد هسته‌ای برای تولید سلاح‌های هسته‌ای یا سایر وسایل انفجاری هسته‌ای شده تأکید نمود.^۲

متعاقب مخالفت چین، موضوع در نوامبر ۲۰۲۱ جهت بحث و بررسی در دستور کار شورای آژانس بین‌المللی انرژی اتمی قرار گرفت^۳ و مدیرکل آژانس ملزم به پیگیری موضوع و گزارش تحولات آن شد. مدیرکل اولین گزارش راجع به آکوس را در سپتامبر ۲۰۲۲ و دومین گزارش را در ژوئن ۲۰۲۳ به شورای حکام ارائه نمود.^۴ این موضوع در حال حاضر در دستور کار منظم شورای حکام قرار دارد و بحث راجع به آن ادامه دارد. در سپتامبر ۲۰۲۲، چین با حمایت برخی کشورها از جمله روسیه سعی نمود موضوع آکوس را در دستور کار کنفرانس عمومی آژانس نیز قرار دهد و در این زمینه پیش‌نویس قطعنامه‌ای^۵ را مبنی بر نامشروع بودن انتقال زیردریایی هسته‌ای

1. China Working paper, 2022:1-2

2. Draft Final Document, 2022, para: 36

3. AEA INFCIRC/965, 2021:2021

4. GOV/INF/2023/10, 31 May 2023

5. Transfer of the nuclear materials in the context of AUKUS and its safeguards in all aspects under the NPT (GC(66)/1/Add.3)

به استرالیا به تصویب برساند که به جهت مخالفت برخی کشورها از جمله هند و برزیل با آن، این پیش‌نویس از دستور کار کنفرانس عمومی خارج شد.^۱

رویه کلی آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در مورد پیش‌ران‌های هسته‌ای به صورت کلی حاکی از آن است که بهره‌مندی کشورهای فاقد سلاح هسته‌ای از این پیش‌ران‌ها مجاز بوده و مغایر معاهدات بین‌المللی مربوط تلقی نمی‌شود. پیش‌ازین، آژانس با دستیابی و بهره‌برداری آلمان و ژاپن به ترتیب، از کشتی‌های هسته‌ای اتوهان و میتسو مخالفت نکرده و آن را مغایر با قواعد حقوقی بین‌المللی تشخیص نداد. البته، این کشتی‌ها از نوع نظامی نبوده و سوخت آن‌ها تحت پادمان آژانس قرار داشت (رئوف^۲، ۲۰۲۲: ۴). همین‌طور، آژانس با اعلام تصمیم برزیل، آرژانتین، کره جنوبی، کانادا و ایران مبنی بر داشتن برنامه پیش‌ران‌های هسته‌ای نظامی و غیرنظامی مخالفت نکرده و آن را خلاف معاهدات بین‌المللی مربوطه قلمداد ننموده است (بلوم^۳، ۲۰۲۳: ۴۴). در قضیه آکوس نیز تاکنون ارکان آژانس اظهارنظری که دلالت بر مغایر بودن این پیمان با معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای یا موافقت‌نامه پادمان جامع آن نماید، نداشته‌اند. مدیرکل آژانس در دو گزارشی که تاکنون در مورد آکوس به شورای حکام ارائه داده، بر استحقاق استرالیا به داشتن زیردریایی هسته‌ای نظامی بر اساس ماده ۱۴ موافقت‌نامه پادمان صحه گذاشته است.^۴ در خصوص آکوس، دغدغه آژانس اساس مباحث پادمانی آن است. مدیرکل آژانس معتقد است که نظام حقوقی فعلی پادمان سوخت زیردریایی‌های هسته‌ای نظامی با خلأ حقوقی مواجه است و قضیه آکوس به خوبی وجود چنین خلایی را نشان داد.^۵

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که حقوق بین‌الملل موجود این اجازه را به کشورهای فاقد سلاح هسته‌ای داده است که انرژی هسته‌ای را در زمینه‌های نظامی ممنوع‌نشده مورد استفاده قرار داده و با رعایت شرایطی، فعالیت‌های مربوط به آن را از شمول پادمان آژانس بین‌المللی انرژی اتمی مستثنا نمایند. امکان مستثنا شدن مواد هسته‌ای مورد استفاده در فعالیت‌های نظامی ممنوع‌نشده از شمول پادمان آژانس از خلأهای جدی نظام عدم اشاعه هسته‌ای ارزیابی شده و نگرانی‌های بین‌المللی را موجب شده است. برخی از صاحب‌نظران و خود آژانس سعی می‌کنند این خلأ را با تفسیر ماده ۱۴ موافقت‌نامه‌های پادمان جامع رفع نمایند، اما به نظر نمی‌رسد این تفاسیر در نهایت، کارساز شده و خلأ آشکار در ماده مذکور را به نحو مقتضی و مطلوب برطرف کند. مقررات ماده ۱۴ موافقت‌نامه‌های پادمان جامع صراحتاً این اجازه را به دولت‌های فاقد سلاح

1. GC(66)/OR.10,2022:3

2. Rauf

3. Blum

4. IAEA DG Report on Aukus, 2023: 2

5. The Guardian, November 2021

هسته‌ای داده است که از طریق ترتیبات مورد توافق، مواد مورد استفاده در فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده را از شمول پادمان مستثنا نمایند. موضوع این ترتیبات مورد توافق، عدم اعمال پادمان بر مواد هسته‌ای مورد استفاده در فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده می‌باشد و مقررات ماده ۱۴ نمی‌تواند به گونه‌ای تفسیر گردد که از آن، اعمال تدابیر پادمانی خاص بر این مواد استنباط شود. مقررات فعلی ماده ۱۴، کشور دارنده فعالیت نظامی ممنوع نشده هسته‌ای را ملزم به پذیرش پادمان خاص آژانس بر مواد هسته‌ای مورد استفاده در این فعالیت‌ها نمی‌کند. لیکن، این کشور می‌تواند به صورت اختیاری چنین پادمان خاصی را با آژانس توافق نماید.

در حال حاضر، مخالفت‌های چین با انتقال زیردریایی هسته‌ای نظامی به استرالیا به آن اندازه نرسیده است که بتواند مبانی حقوقی اجازه کشورهای غیر دارنده سلاح هسته‌ای در استفاده از زیردریایی‌های نظامی هسته‌ای را زیر سؤال ببرد، اما قطعاً قضیه آکوس در تحول نظام حقوقی پادمان مواد هسته‌ای مورد استفاده در فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده مؤثر واقع خواهد شد.

ایران از جمله کشورهای غیر دارنده سلاح هسته‌ای عضو معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای است که دارای موافقت‌نامه پادمان جامع با آژانس می‌باشد و این اجازه را دارد که در چارچوب مقررات ماده ۱۴ موافقت‌نامه پادمان جامع خود، ماده هسته‌ای را در فعالیت‌های نظامی ممنوع نشده بکار گیرد و تحت شرایطی آن را از شمول پادمان مستثنا نماید. در این خصوص، جمهوری اسلامی ایران ضمن اینکه باید تحولات آکوس را به دقت دنبال نماید و نظرات خود را در این زمینه با لحاظ مصالح و منافع ملی خود اعلام نماید، در عین حال نباید به گونه‌ای موضع‌گیری نماید که مبانی حقوقی اجازه خود به برخورداری از فعالیت‌های نظامی هسته‌ای ممنوع نشده در چارچوب مقررات ماده ۱۴ موافقت‌نامه پادمان جامع را تضعیف نماید.

منابع

- بابایی، مجتبی. (۱۳۹۴). استفاده صلح آمیز از انرژی هسته‌ای از منظر حقوق بین‌الملل با تأکید بر حق غنی‌سازی ایران، *مجله حقوقی دادگستری*، شماره ۹۲، ۵۲-۳۳.
- بیگ زاده، ابراهیم. (۱۳۷۴). بدیع بودن معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای در قلمرو حقوق بین‌الملل، *مجله تحقیقات حقوقی*، شماره ۱۶ و ۱۷، ۲۹۱-۲۴۹.
- فدایی، فریبا؛ عسگرخانی، ابو محمد و مرادی، مریم. (۱۳۹۹). چارچوب آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در حفظ صلح و امنیت بین‌المللی، *فصلنامه علوم سیاسی*، شماره ۵۳، ۱۱۴-۹۵.
- فلسفی، هدایت‌الله. (۱۳۷۴). نابرابری دولتها در قبول و اجرای معاهده عدم گسترش سلاح‌های هسته‌ای، *تحقیقات حقوقی*، شماره ۱۸ و ۱۹، ۴۰-۵.
- Bechhoefer, B. G. & Stein, E. (1957). Atoms for for Peace: The New International Atomic Energy Agency", *Michigan Law Review*, **55**, (6), 756
- Blum, R. (2023). AUKUS: Treading Lightly Within The Nuclear NonProliferation Regime: An examination of the Non-Proliferation Treaty in the context of AUKUS and nuclear-powered submarines, *Texas Law Review*, Vol. 101:1 pp.1-48.
- Carlson, J. (2019). Is the NPT Still Relevant? How to Progress the NPT's Disarmament Provisions, *Journal For Peace and Nuclear Disarmament*, Vol. 2, No, pp. 1, 97-113.
- Carlson, J. (2021). IAEA Safeguards, the Naval "Loophole" and the. *AUKUS Proposal*, <https://vcdnp.org/wp-content/uploads/2021/10/Safeguards-and-naval-fuel-JC-211008.pdf>.
- Desjardins, M.F, Rauf, T. (1988). *Opening Pandora's box?: nuclear-powered submarines and the spread of nuclear weapons*, Canadian Centre for Arms Control and Disarmament, Ottawa.
- Fisher, D. (1981). *Safeguards- a model for general arms control*, IAEA BULLETIN, VOL. 24, No. 2, pp. 45-49.
- Gorove, S. (1969). Distinguishing peaceful from Military Uses of Atomic Energy: Some facts and Consideration, *Ohio State Law Journal*, Vol. **30**, No. **3**, 495-501.
- Hertogen, A. (2016). Letting Lotus Bloom, *European Journal of International Law*, Vol. 26. No. 4 pp. 901-926.
- IAEA, Evolution of IAEA Safeguards, IAEA, Vienna 1998.
- Joyner, D. H. (2013). Iran's Nuclear Program and International Law am and International Law m Pann state *Journal of Law & International Affairs*, Vol. 2, No. 2, pp. 282-292
- Kelvin, A. (2022). Applications of nuclear energy and its limitations, *Journal of Science and Geosciences*, Vol. 10 (3), pp. 38-39
- Lecaj, M. &, Donat, R. (2022). The AUKUS international legal agreement and its impact on international institutions and security, *Corporate Governance and Organizational Behavior Review / Volume 6, Issue 2, 2022*, pp. 62-70
- Li, M. (2022). ASEAN's responses to AUKUS: implications for strategic realignments in the Indo-Pacific, *China International Strategy Review* (2022) 4:268-287

- Rauf, T. (2022). *Crashing Nuclear Submarines Through IAEA Safeguards*, policy Brief, No122, Toda Peace Institute Tokyo.
- Rockwood, Laura (2017). *Naval Nuclear Propulsion and IAEA Safeguards*, Issue Brief, Federation of Americal scientists(FAS), <https://uploads.fas.org/media/Naval-Nuclear-Propulsion-and-IAEA-Safeguards.pdf>
- Roehrllich, Elisabeth, *Inspectors for Peace: A History of the International Atomic Energy Agency*, ohns Hopkins University Press Baltimore, Maryland 2022.
- Shea, T.E. (2017). *The Nonproliferation and Disarmament-Challenges-of-Naval-Nuclear-propulsion*, Federation of American Scientists, Washington, DC,2017.
- Suleman, A. M. (2008). Bargaining in the Shadow of Violence: The NPT, IAEA, and Nuclear NonProliferation Negotiations, *Berkeliy J. of Int. Law*, **26(1)**,pp 206-253.
- Szasz, Paul C. (1993). *The Law and Practices of the International Atomic Energy Agency 1970-1980*, LEGAL SERIES No. 7-S1, IAEA. INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY, VIENNA.
- Willrich, Mason, (1969). *Non-Proliferation Treaty: framework for nuclear arms control*, Michie Publishing Company.
- Wright, Tim (2009). Negotiations for a Nuclear Weapons Convention: Distant Dream or Present Possibility, *Melbourne Journal of International Law* Vol. 10, No.pp. 1217-1245.

Documents

- IAEA (2022) Safeguards Statement for 2022. In: https://www.iaea.org/sites/default/files/23/23/06/20230612_sir_2022_part_ab.pdf.
- IAEA General Conference, Sixty-sixth regular session, Plenary Record of the Tenth Meeting, GC(66)/OR.10 I, Issued: December 2022, in: <https://www.iaea.org/sites/default/files/gc/gc66-or10-prl.pdf>.
- Working paper submitted by China to 2022 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapon, New York, 4–28 January 2022 in: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n21/359/43/pdf/n2135943.pdf?token=iPvycckLNqVLh1W2sn&fe=true>.
- Cooperation under the AUKUS partnership, Working paper submitted by Australia, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the United States of America, NPT/CONF.2020/WP.66, 22 July 2022 in: <https://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/npt/revcon2022/documents/WP66.pdf>
- The United States Secretary Antony J. Blinken's Remarks to the Nuclear Non-Proliferation Treaty Review Conference, New York, New York, August 1, 2022 in Secretary Antony J. Blinken's Remarks to the Nuclear Non-Proliferation Treaty Review Conference.
- Nuclear submarine cooperation among Australia, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the United States of America, Working paper submitted by China, 27 December 2021 English. In: <https://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/npt/revcon2022/documents/WP50.pdf>
- Draft Final Document of 2022 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, 22 August 2022, in: <https://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/npt/revcon2022/documents/CRP1.pdf>.
- Communication dated 15 September 2021 received from the Permanent Mission of the United States of America to Agency, IAEA INFCIRC/963 21 September 2021. In: <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/2021/infcirc963.pdf>.
- IAEA General Conference, Sixty Sixth Regular Session, Record of the Tenth Meeting, GC(66)/OR.10, December 2022 in: <https://www.iaea.org/sites/default/files/gc/gc66-or10-prl.pdf>.
- IAEA Communication dated 29 October 2021 from the Permanent Mission of the People's Republic of China to the Agency, IAEA Doc. INFCIRC/965 (Nov. 1, 2021) Statute of International Atomic Energy Agency, 1956.
- Convention on the Establishment of a Security Control in the Field of Nuclear Energy, 1959.
- Treaty on Non Proliferation of Nuclear weapons, 1968.